

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Lepenica-priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje

Grin, Ernest

1963

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/2cf6f585-f2d1-4364-aa01-e19880111050>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

LEPENICA

Priroda, Stanovništvo, Privreda i Zdravlje

SARAJEVO

1963

MILENKO S. FILIPOVIĆ

BRAK, PORODICA, SRODSTVO

BRAK

OPŠTE NAPOMENE

Još uvek su shvatanja o braku i odnosi u porodici uveliko pod uticajem crkvenog bračnog prava, kao i raznih zakona i pravila o nasleđu (šerijat, tursko i austrijsko građansko pravo, običajno pravo), pa usled toga znatne razlike između tri verske grupe u Lepenici. Međutim, sve tri verske grupe imaju ponešto zajedničko i u pogledu braka i porodice.

Zajednička je osobina da svaki član grupe, kako muško tako i žensko, treba da stupi u brak. I udovci i udovice, ukoliko nisu sasvim stari, obično stupaju u ponovni brak. Udovica (kod katolika) koja ostane sa mnogo dece obično se više ne udaje, a inače se udovica brzo udaje, makar otišla i u lošije prilike. Među muslimanima susreo sam jednog starca koji se pet puta ženio: ranije žene su mu umirale. Pravilo da svako treba da se oženi ilustrovaće ovaj primer: u Gornjem kraju živi suludi Janko F. Ima zemlje, ali je ne radi, nego živi od pomoći naroda. Bio se oženio, i žena mu je takođe bila suluda.

Celibat je praktično nepoznat. Zabeleženo je samo da je u novije vreme jedna muslimanka iz Radanovića bila u celibatu: nosila muško odelo, išla po sijelima i svirala, radila muške poslove. Ime joj je bilo Hasna, a zvali je Hamdaga; umrla je 1946. (M. Med.). Koliko se pamti, od katolika jedva da su 2—3 muškarca otišla u monahe (franjevce), a od pravoslavnih nijedan.

Brak se sklapa samo u okviru sopstvene verske grupe, jer je verska pripadnost kao distinkcija jača negoli nacionalna. Od oslobođenja počeli su mešoviti brakovi. Mešoviti brakovi su još uvek retkost i u čitavu predelu nema primera mešovitog braka između muslimana i hrišćana. Ima svega nekoliko mešovitih brakova među hrišćanima, i to tako da je muž katolik, a žena pravoslavna. Te žene su većinom rodом izvan Lepenice. Petar Laštro iz Homolja je oženjen Srpkinjom, pa ga zato njegova hrvatska okolina zove Mitrom.¹

Ni u jednoj grupi nema teritorijalnog ograničenja prilikom sklapanja braka: bračni drug se uzima iz sela, iz drugog sela u granicama Lepenice, pa i izvan Lepenice. Doduše, kao da bi se, bar kod katolika, više želelo da nevesta bude iz istog sela: »koja cura ostane u svom selu, onda znaš da je cura«. To je dokaz da je devojka čestita. Po podacima iz knjige venčanih, bračne veze katolika iz Lepenice počele su s onima iz Zenice već 1839. Inače, katolici dovode neveste

¹ Takvo je bilo stvarno stanje po selima 1958. Statistički podaci koje navodi A. Fijamengo (str. 256) su drukčiji, ali je neslaganje samo prividno, jer podaci iz matičarskih zvanja obuhvataju i brakove supruge koji žive na Kiseljaku, pa brakove takvih koji su samo zaključili brak na Kiseljaku, i otišli da žive drugde i sl.

iz sela oko Kreševa, iz sela niže Kiseljaka, pa iz okoline Sutjeske i dr. (a tako se i devojke iz Lepenice udaju i izvan svog kraja). Kod Srba je mnogo žena koje su rodom iz sela oko Visokog, iz Sarajevskog polja, od Tarčina i od Pazarića. Slično je i kod muslimana: česte bračne veze s okolinom. Kome je teško bilo oženiti se odavde, dovodio je ženu iz Hercegovine. Toga ima u sve tri grupe. Srbi te žene zovu Erka ili Erkulja.

BIGAMIJA

Iako ranije dopuštena po šerijatskim propisima, bigamija je i kod muslimana bila prilično retka, ali je bilo da se dovede i druga žena: da se »oženi na nju« (pored već jedne žene). Pok. Mujo Murtić u Bukovici imao je dve žene, a tako i Omer Kečo u Žežalovu, sada udovac. Bilo je pojedinaca i sa po tri žene, ali nisam zabeležio primere. Iako to više nije zakonom dopušteno, jedan mlađi musliman u Tulici drži (1960) dve žene.

Osobit je slučaj katolika M. K. na Čubrenu. On sa svojom venčanom ženom nema dece. Ima četvoro dece sa jednom udovicom, i jedno od te dece doveo je u kuću. Njegov punac zvao je kćer natrag kući, ali ona nije htela; ona živi u najboljim odnosima sa tom ženom. Radi se, dakle, u stvari o ženskom bračnom pomoćniku.

LEVIRAT I SORORAT

I kod katolika i kod muslimana ima sororata, a kod muslimana ima i levirata. Saznao sam samo za jedan primer levirata kod katolika (selo Potkraj). Ni jednog ni drugog nema kod pravoslavnih.

Kod muslimana se često dešava da brat uzme »nevjestu« (snahu, ženu svog brata). Tako, npr., u selu Radanovićima bila su među Grošama dva takva primera. Snaha se uzima radi toga da se ne razdvaja »miraz«, da bi porodično imanje ostalo što više na okupu. Mlađi brat uzima udovicu starijeg brata, naročito ako je snaha imućna, ako je imala svoju očevinu i sl. Vredi pomenuti ovaj slučaj levirata. Sulejman Muharemović iz Duhara nije imao dece. Ostavši udovac, u 65. godini se oženi devojkom od 18 godina. S njom je imao jedno dete. Posle njegove smrti, ona se bila udala za njegova sinovca. Iako su leviratski brakovi česti, ostali ih ne gledaju rado.

PREFERENCIJALNI OBLICI

Kod katolika i muslimana veoma je česta pojava da su se dve sestre udale za dva brata, pa čak i tri sestre za tri brata, i tako postale i jetrve. Tako, npr., u selu Borni za tri brata Markovića udale su se tri sestre, kćeri Marka Komše.

I kod katolika i kod muslimana je česta pojava prepleteni brak: da brat i sestra iz jedne kuće stupe u brak sa sestrom i bratom iz druge kuće. Ta dva braka se ne sklapaju jednovremeno; do drugog obično dolazi tek posle nekog vremena, kad između šure i zetove sestre usled češćeg dodira dođe do ljubavi.

Kod pravoslavnih nema tih pojava.

RODOVSKA EGZOGAMIJA

Opšte je shvatanje, u svim grupama, da se ne može sklapati brak u okviru rođa (rodovska egzogamija), a rod je dotle dokle postoji svest o srodstvu i zajedničkom poreklu. Smatra se da je rod (u muškoj lozi) do devetog kolena,

ali se ne uzimaju među sobom ni dalji srodnici: svi koji nose isto prezime smatraju se rođacima i kad ne znaju u kom su kolenu.

Kod svih je, ipak, jači rod sa muške strane, i zajedničko prezime mnogo doprinosi održavanju srodstva. Ipak, dokle se pamti i rod sa ženske strane, neće da se uzimaju. Slušao sam, od pravoslavnih, da bi mogli da se uzimaju oni koji su šesto koleno po ženskoj krvi, ali se i to izbegava.

Pa ipak, ima toga da se uzimaju i srodnici, naročito kod katolika. Tako, npr., Mato Komšić iz Borne oženio je sina devojkom od Komšića iz Dolaca; ne znaju u kom bi bili kolenu srodstva. Šimići u Ljetoviku (rod iz 18. veka) počeli su se uzimati, ali uz negodovanje okoline. Jedan Oroz iz Paleža oženio se od Oroza iz Djedina Dola, takođe uz negodovanje starijih. U velikom razgranatom i razrođenom rodu Musa još nije bilo uzimanja. Jedan Musa iz Homolja hteo je 1925. da se oženi nekom od Musa iz Vranaka kod Kreševa, i njihovi su to omeli zbog mogućnosti da su neki rod po starini.

Međutim, ima podataka u crkvenim maticama da je takvih bračnih veza u okviru roda bilo među katolicima i pre 5—6 generacija, u vreme kad pojedini rodovi još nisu bili toliko razrođeni kao danas. Tako u Lepenici 1810. sklapaju brak Jozo Barišić i Ana Barišić, u Potkraju 1812. Mijo Jurić i Marija Jurić, u Paležu 1843. Ivo Sesar i Jelena Sesar.

Kod pravoslavnih u Lepenici još nema primera da su se uzimala lica zajedničkog porekla. Mada se smatra sramotom sklapanje braka i između dalekih srodnika, kod muslimana ima da se već uzimaju među sobom Emše u Duhrima i Jusići u Grahovcima, ali uz negodovanje. Može se čuti za dalju rodbinu »da je to telad izlizala«.

Drukčije je sa kognatima. Ne samo da se srodstvo po ženskoj krvi brže gubi (druga prezimena, razdaljina) nego se na njega manje i pazi. To važi za sve grupe. U maticama venčanih u manastiru u Kreševu našao sam više podataka o venčavanju parova koji su bili u četvrtom stepenu srodstva, pa je bio potreban biskupov dispens (docnije je katolička crkva ukinula tu zabranu). Uvek se radilo o kognatskim srodnicima. Pa ipak i danas takve bračne veze nailaze na neodobranje. Npr. Stjepan Musa iz Kuliješa osuđivan je što mu je kći pošla za Matu Lacu, jer su se zvali »rođacima« po tome što su bili neki »daidžići« (rođaci po ujaku).

Pravoslavni Vlado Stanišić iz Donjih Kovača oženio se Marom Tolj, koja mu je četvrta rođaka po majci (što je crkva dopuštala).

I kod muslimana se izbegava brak između kognata, ali ga ima. Tako, npr., R. Handžić u Radanovićima se oženio svojom sestrom od ujaka (»daidžićna«), od Mujića u selu. Takve veze su obično radi nasleđa, pa se tim i pravdaju.

Mada ima brakova između suseda u svim grupama, ipak izgleda kao da se izbegava sklapanje braka između suseda, čemu će osnova biti u tome što su susedi obično i bliski rođaci.

VANBRAČNE VEZE

U očuvanim katoličkim crkvenim maticama iz druge polovine 18. i prve polovine 19. veka nisam nailazio na podatke o vanbračnom rađanju. Toga je, ipak, bilo.¹ Kod muslimana se vanbračna trudnoća prikrivala verovanjem: ostala noseća sedeći na travi.

U Gornjim Kovačima sam slušao kako jedna stara žena (kat.) govori majci vanbračnog deteta: »Da si ti bila u mom vaktu, tebe bi konji rastrgli«.

¹) Prilikom rušenja jedne stare prizemne kuće u muslimanskom selu Botunji (izvan Lepenice) našli su majstori pod posjekom zemljani bardak, koji je bio razbijen popola pa sastavljen, a u njemu su bile dečije kosti. Komentar jednog iz Žežalova: »Nekad bilo nešto što ne smije da bude, a žene su majstori«.

Bio je slučaj u Bukovici pre poslednjeg rata da je jedna devojka rodila vanbračno dete, pa joj se obesio otac, a i ona.

Više se ne gleda tako strogo na vanbračno rađanje, ali položaj takve majke, pa i oca, nije u društvu dobar. Ako devojka rodi, njen rod ne dopušta da detetu da njegovo prezime, te majka pravi novo prezime. Sramota je i za momka da se oženi devojkom koja ima vanbračno dete. Isto tako sramota je i da momak ima vanbračno dete i teško će poći za njega neka druga devojka. Ako se momak ili devojka koji imaju vanbračno dete uhvate u kolo, svi beže od njih (kat., M. Med.).

Poslednjih godina ima vanbračnog rađanja, i to u svim grupama. Godine 1957. bilo je u Gornjem kraju oko desetoro žive takve dece.

DOMAZETSTVO

U Lepenici bilo je i ima domazetstva u svim grupama, a osobito kod katolika. Domazet se dovodi u kuću u kojoj nema sinova. Obično se za domazeta kaže: prešao ženi, otišao na ženinstvo, nazetio se, a i »udo se«, osobito kad hoće kome domazetu da se narugaju. Međutim, često sam slušao taj izraz u sasvim običnom razgovoru. Za kćerku, odnosno devojku, koja se uda i ostaje u kući kaže se da se ženi, da se oženila (»imam tu ćerku, pa neka se oženi«; »imao pet ćeri: četiri udao, a petu oženio«).

Ima u Lepenici i osobitog domazetstva: da se u kuću dovede muž snahi udovici. Tako, u Podastinju je Vid Glibić imao sina koji je umro, pa se nevesta preudala za Dragojevića, koji je došao u tu kuću. Imućniji beščedni su uzimali koga »na ime sina«, izuzetno su uzimali žensko pa bi mu posle doveli u kuću muža.

PORODICA I ZADRUGA

OPŠTE NAPOMENE

Lepenička domaćinstva nisu sva od iste vrste u pogledu na čeljad koja ih sačinjava. Veliku većinu domaćinstava čine jednostavne porodice: roditelji sa decom i, eventualno, sa ponekim drugim srodnikom. Manjinu čine domaćinstva kompleksnog sastava, tj. domaćinstva sastavljena od najmanje dve porodice iste generacije (dva oženjena brata sa porodicama) ili različitih generacija (roditelji s oženjenim sinom ili sinovima, porodice strica i sinovca i sl.) — ono što u nauci zovemo kućnom zadrugom, ili samo zadrugom. Sve do pre kratkog vremena odnosi između tih oblika bili su obrnuti: domaćinstva su bila velikom većinom zadruga, a i ono koje nije bilo takvo bilo je potencijalna zadruga. Ti odnosi su se izmenili, pa se menjaju i unutrašnji red i organizacija života u kući, naročito položaj žene. Sve je to, međutim, još u procesu, pa će stoga u ovom prikazu biti glavna pažnja posvećena izlaganju odnosa u zadrugi.

Opšti je naziv zajednica, kojim se obuhvataju i njeni članovi i imanje. Može se čuti i da se kaže: »zadruga«, »kuća« i »čeljad«. Suprotno od zajednice je »jedinluk«. »Objedinio« znači: smanjila se čeljad u kući. Zajednica ili zadruga je uopšte kad je veći broj čeljadi u kući, bez obzira na to u kakvom su ona međusobnom odnosu po srodstvu. Reč »čeljad« se upotrebljava u dva značenja: svi članovi domaćinstva (»imam dosta čeljadi u zajednici«) i članovi jedne porodice u zajednici (»u jednoj kući četvera čeljad«).

KUĆNA ZADRUGA IŠČEZAVA

Prave zadruga, tj. domaćinstva sa većim brojem članova i s agnatima od više generacija, postale su retkost. Ukoliko i danas ima zadruga, one su i brojem čeljadi i imanjem znatno manje od zadruga pre nekoliko decenija.

U Mesnoj kancelariji NOO-e Kiseljak na Homoljskoj Čupriji dosta uredno se vodi registar stanovništva, sačinjen 1952. Prema podacima tog registra i obaveštenjima od službenika, u selima Gornje Lepenice (sa Draževićima, Radanovićima i Buzucima zaključno) bilo je 1958. svega 714 domaćinstava, od kojih je velika većina predstavljala obična domaćinstva. Sve zadruge nisu jednake. Prave zadruge su u stvari samo one u kojima su oženjena braća ili stričevi i sinovci, a u stvari samo potencijalne su zadruge domaćinstva koja sačinjavaju roditelji s oženjenim sinovima. Razlikujemo, dakle, očinske i bratske zadruge.

Na osnovi pomenutog registra, utvrdio sam da je na teritoriji Gornje Lepenice sredinom 1959. u pogledu na karakter domaćinstva bilo ovakvo stanje:

TABELA 1.

	Obična domaćinstva	Očinske zadruge	Bratske zadruge	Samačka domaćinstva	Svega
katolici	289	69	5	21	384
muslimani	176	38	12	11	237
pravoslavni	68	18	6	1	93
	533	125	23	33	714

Srazmerni odnosi (u %) po pojedinim grupama i u celini bili su:

TABELA 2.

	Obična domaćinstva	Očinske zadruge	Bratske zadruge	Samačka domaćinstva
katolici	75,3	17,9	1,3	5,5
muslimani	74,3	16,0	5,1	4,6
pravoslavni	73,1	19,4	6,4	1,1
	74,7	17,5	3,2	4,6

Kao što se iz tih brojaka vidi, velika većina domaćinstava — oko $\frac{3}{4}$ — ima obeležja male (nuklearne) porodice, običnog domaćinstva, i u tome se sve grupe slažu. Pravih, bratskih, zadruga je sasvim malo: svega 23, ili 3,2%. Pada u oči da u tom pogledu ima znatnih razlika između pojedinih grupa: kod pravoslavnih (Srbi) u 6,4% domaćinstava su zadruge, kod muslimana u 5,1%, a kod Hrvata samo još u 1,3%. Ta slika se ne menja ni kad se ne uzmu u obzir domaćinstva što ih čine samci ili samice, okrnjene ili nepotpune porodice (t. III i IV).

TABELA 3.

STANJE BEZ SAMAČKIH DOMAĆINSTAVA (OKRNJENIH PORODICA)

	Obična domaćinstva	Očinske zadruge	Bratske zadruge	Svega
katolici	289	69	5	363
muslimani	176	38	12	226
pravoslavni	68	18	6	92
	533	125	23	681

TABELA 4.

u %

katolici	79,6	19,0	1,4
muslimani	77,9	16,8	5,3
pravoslavni	73,9	19,6	6,5
	78,3	18,3	3,4

Pošto u Donjoj Lepenici gotovo i nema Srba (svega jedno domaćinstvo na Paretku), slika zadružnog stanja među lepeničkim Srbima je potpuna. Nisam mogao pribaviti podatke o strukturi domaćinstava katoličkih (hrvatskih) i muslimanskih u Donjoj Lepenici; stanje svakako da nije drukčije nego u Gornjoj Lepenici, jer su životne prilike iste.

Mogu da pomenem da je od 1953. do godine 1959. u Gornjoj Lepenici izvršena deoba 14 zadružnih domaćinstava, a, verovatno, i više (jer se mnogi podele a da se to i ne zna).

Savremene zadruge uopšte nisu velike. Godine 1959. u Gornjoj Lepenici su bile najveće zadruge: Mustafe Jusića u Grahovcima (16 čeljadi) i Kate Lučić (sa tri oženjena sina) u Zabrđu (18 čeljadi, ali se podelili 1959). U selu Đukićima u zajednici su Despo Đukić i udovica pok. Nede sa decom, svega 12 čeljadi.

U Donjoj Lepenici treba da je kod muslimana na više mesta u zajednici 13—14 čeljadi. Inače, prave zadruge su i u Donjoj Lepenici kod katolika prava retkost: u Borni i Potkraju 1958. nijedna, u Donjem Paležu je bila 1957. jedna: dvojica braće Kvasina.

Nije bilo mnogo većih zadruga ni u prošlosti koja se pamti. U Pravdića u Borni bilo je sa najamnicima 30 čeljadi. Laštre u Homolju, kad su se delili 1946, imali su 26 čeljadi. Žuljevića je bilo u Homolju 19 čeljadi kad su se 1956. delili na četiri dela. U jednoj kući muslimana Bašića u Solakovićima (domaćin Fejzo) bilo je 16 čeljadi u 1957.

ČINIOCI KOJI SU ODRŽAVALI USTANOVU ZADRUGE

U prošlosti, zadruga je bilo i među slobodnim seljacima i među čivčijama. Treba istaći da je i među muslimanima u Lepenici bilo čivčija (kmetova), a hrišćani su to bili svi, pa su se neki otkupili ranije, a ostali se oslobodili agrarnom reformom od 1919.

Čitluk-sahibije (age) su bili važan činilac u održavanju zadruge, jer su tražili čivčije sa jakom »zadrugom«. Petar Plejić iz Podastinja kazivao mi je kako je njegov ded želeo da dođe na bolji čitluk a hteo i boljeg agu. Bio je domaćin a imao još pet braće. Kad je otišao agi Pinji u Sarajevo da traži čitluk kod njega, aga ga je odmah prihvatio kad je čuo da ima pet braće, iako nije imao ni volova ni semena. Ded Cvjetkovića u Podastinju, Pero, imao pet sinova, i aga Novalija bio ga primamio sebi, jer je imao dobru »zadregu«. Age su podržavali zadrugu i na taj način što nisu dopuštali svojim čivčijama deobu.

I stočarstvo je u prošlosti doprinosilo održavanju zadruge kao ustanove. Stočarstvo je bilo važna grana privrede: od stoke se dobivalo neophodno đubre, mleko, vuna i meso. Što je najvažnije, od stoke se nije ništa davalo agama. Stoku je mogao da drži u većem broju i da je iskorišćava u većoj meri samo onaj koji je imao dovoljan broj čeljadi, jer je mogao leti da odvoji nekoliko čeljadi da ide sa stokom na planinu (trebalo je da idu čobani za krupnu i sitnu stoku i maja). Ko nije imao dovoljno čeljadi davao je jalovu stoku drugome na čuvanje uz plaćanje: »brez zadruge nije se moglo ići«.

Ko je imao čeljad mogao je lakše da dođe i do svoje zemlje. Tako, Marko Filipović, koji je kao siromašan kmet došao na Medvjedice, sa decom je iskrčio 103 dunuma zemlje, koja je postala njegovo vlasništvo, a držao je i kmetsku zemlju.

Uveravali su me da se zadruga bolje drži kod muslimana nego kod hrišćana i da se pojedine zadruge opet kod svih duže drže na okupu ako su imućne: obilje drži čeljad na okupu. Važi kao pravilo: gde god je veći posed, bogatije domaćinstvo, tu je i danas zajednica.

UZROCI NESTAJANJU USTANOVE ZADRUGE

Svakako da je ustanova kućne zadruge i u Lepenici poljuljana i počela da propada sa prodiranjem kapitalističkih odnosa i na selo, naročito posle okupacije Bosne (1878), ali se zadruga još dobro držala za vreme austro-ugarske okupacije. Posle ujedinjenja 1918, taj proces je veoma ubrzan, čemu je naročito doprinela agrarna reforma 1919. uz pojačano prodiranje kapitalizma.

Sem ukidanja čivčijskih odnosa i opadanja stočarstva, iščezavanju zadruge kao ustanove doprineli su i neki drugi uzroci. Posle oslobođenja (1945), novi zakonski propisi o maksimumu zemljišnog poseda uopšte, a i obavezni otkup poljoprivrednih proizvoda u prvim posleratnim godinama, najviše su doprineli deobama pojedinih zadruga i iščezavanju zadruge kao ustanove. Mnogi su se zaposlili u industrijskim preduzećima i po službama u okolini, i taj novi način privređivanja sa pojavama koje ga prate najviše doprinosi deljenju, raspadanju zadruga. U poslednje vreme tome najviše doprinose propisi o dečijem dodatku: retka je kuća u Lepenici iz koje neki član nije u kakvom radnom odnosu izvan kuće, pa da bi imao zakonske uslove da ima prihod i od dečijeg dodatka, deli se iz zajednice. Uopšte, socijalno osiguranje za slučaj bolesti i starosti je veoma značajno danas u životu Lepeničana. Kažu: dok se nije išlo na državne poslove, bilo je više »zajednica«; nastojali da se prikupi više zemlje, da se iskrči, pa na taj način osiguravali sebe i potomstvo. Stariji sa zavišću gledaju na mlađe koji odlaze u stalne radne odnose, pa stiču obezbeđenje za sebe i porodicu, »a za oca i mater kako im bude«. Stoga su učestale deobe: zadruga je izgubila svoju funkciju i svoj razlog za postojanje.

Već se uveliko raširila pojava da se sin deli od oca čim se oženi ili kratak vreme posle ženidbe. Dele se od oca čak i jedinci, koji inače treba da naslede celokupno imanje. Roditelji sprečavaju takvo odvajanje sinova: otac ne da sinu zemlju. Sinu koji se deli od živa oca i hoće da živi i radi samostalno otac će napraviti kuću, ako je u mogućnosti i ako je raspoložen, ali ne daje zemlju. Zemlja će se deliti posle njegove (očeve) smrti. »Samoća« ometa deobu, rečeno mi je jednom prilikom, tj. delio bi se svaki sin od oca, ali ne može da izdrži sam bez čeljadi i bez zemlje.

Ranije je bilo sramota da se sin deli od oca, a sada je to obična pojava. Izmenila su se sasvim shvatanja o zadruzi, pa i devojka koja se udaje hoće i zahteva da bude sama sa svojim mužem.

SASTAV KUĆNE ZADRUGE

Obično jednu zajednicu sačinjava više muških agnata sa svojim ženama i decom: otac s oženjenim sinovima, braća, stričevi i sinovci i sl. Ali, to nije pravilo. Osobito u starije vreme bilo je zajednica i drukčijeg sastava. Evo nekoliko primera:

Čolak i Kvesić u Kovačima su bili dva »tetića« (tj. deca od dve sestre) i zajedno su došli u selo iz Hercegovine još za turskog vremena i zajedno živeli. Bivali po najmu i u Gornjim Kovačima »zasjeli zemlju« kao čivčije. Živeli zajedno dok se nisu podelili 1901. Na Čubrenu bili u zajednici braća Mato i Ivo Katave.

Pomrli im sinovi. U Mate ostala kći. Posle Ivine smrti, Mato se podeli sa njegovom ženom i ona sebi dovede drugog muža, a Mato sebi dovede u kuću zeta. Tadić na Čubrenu imao sina Peru i kćer, pa tu kćer »oženi« Musom, kog dovede u kuću. Posle su se Pero Tadić i Musa podelili, i Muse se veoma namnožili. U Homolju bila u kući Laštra (Krata) trojica braće s ocem. Ostavši rano siročić, njima dođe u kuću njihov sestrić Anto Buzuk iz Buzuka. Bio je kao najamnik (»najmenik«) dugo u toj kući, a veoma dobar radnik, pa je bio primljen »za četvrtog brata«. Postavši tako članom zajednice, bio je u njoj dugo vremena i domaćin i knez u selu. Kad se zajednica delila, Buzuk je dobio četvrti deo (»paj«), kao i Laštre, u »vlasništvu« (age im nisu dale da se dele pa nisu mogli da dele i aginsku zemlju). Dve sestre iz roda Markovića u Čizmi ostanu sirote: otac im umre pred Novu godinu 1918, a polubrat malo posle. Odvede ih ujak sebi u Pareževiče i iz njegove kuće se udaju. Uspele su, prilikom agrarne reforme, da dobiju čitluk i onda došle s muževima. Pok. Pero Marjanović u Homolju bio oženjen Ružom Ljevjak, a Ružina sestra bila udata za Mijata Brkića. Mato Ljevjak nije imao sinova, pa obadva zeta doveo sebi u kuću i oni živeli u zajednici; posle njegove smrti, oko 1910, zetovi mu se podelili. Ostala im stara kuća zajednička i njom se služe oboji za kuvanje i dr.

Lazar Tešanović u Azapovićima imao sina Savu. Sava umre ostavivši ženu i dvoje nejake dece. Otac Lazar uzme u najam Dušana Kuzmana iz Drozgotetve. Po odobrenju Lazarevu, udovica Savina se uda za Dušana, koji ostane u kući bez ikakve pogodbe. Dušan je imao četiri sina i jednu kćer. Posle smrti Lazareve, Lazarevi srodnici hteli su da uklone Dušana sasvim s imanja, pa je vođena duga parnica, i sudskom presudom imanje je podeljeno popola između Dušana i dece pok. Save.

Mogu pomenuti i jedan takav primer iz sela Rakovice (sa kojim Lepenica graniči): kad se u kuću Elpeza preudala udovica od Livančića, ona je sobom dovela sina Miju, koji je postao vremenom ne samo član zajednice nego bio posle u njoj i domaćin.

ORGANIZACIJA DOMAĆINSTVA

Na čelu zadruga, uopšte na čelu svakog domaćinstva, je domaćin. Kod muslimana u starije vreme domaćinom je bio najstariji u kući, a kod hrišćana po izboru, najsposobniji. Sada i kod muslimana ima toga da je domaćin neki mlađi član, npr. kod Bašića u Solakovićima. Domaćin velike zadruga uživao je velik ugled ne samo u kući nego i izvan nje, u svom i okolnim selima. U Gojakovcu je bila velika srpska zadruga Tešića. Domaćina Peru poštovali su i Hrvati iz susednih sela i nazivali ga »amidžom«. Njemu su drugi ukazivali pažnju i na taj način da mu pridrže konja ili uzengiju kad uzjahuje ili sjahuje.

Domaćinom je mogla biti i žena, pa toga ima i danas. Tako, npr., u jednoj kući Vrljičaka u Podastinju su jedan oženjen i tri neoženjena brata, a domaćin je majka (1958). Značajno je da je žena-domaćina bilo često i kod muslimana. Ako je u kući bila žena domaćin a imala sina, ipak je taj sin smatran domaćinom, ali mu majka, kao sposobnija, obavljala domaćinske poslove. Kod Žuljevića u Homolju do deobe 1956. bila su u zajednici četiri brata. Domaćini su bili majka i najstariji brat: majka za poslove u kući, a Jozo za spoljne poslove.

U Filipovića na Medvjedicama bio je domaćin koji je samo s puškom obilazio imanje, nadgledao ga i čuvao od zverova. Domaćin u starim zadrugama uopšte nije sam radio težačke poslove, nego samo raspoređivao i nadgledao rad i išao na pazare.

Nekada, još do posle prvog svetskog rata, bilo je da u kući postoji lanena »jasrena kasa«, u kojoj je domaćin čuvao zadružni novac.

Nad ženskim poslovima u zajednici vodi nadzor žena koju sada zovu domaćica; ranije je to bila »maja«. Biva sada da se pravi i neka razlika između »domaćice« i »maje«, pa je, pored domaćice, maja ona žena u kući koja sprema

hranu, dok ostale, ako ih ima više, rade o stoci i zemlji. Maja se bira po sporazumu. Domaćica i maja može biti jedna ličnost.

Ranije, dok je bilo u kućama po više žena, bio je u kući samo jedan razboj (»stan«) za tkanje. Kod hrišćana je bila samo jedna soba, bez obzira na broj čeljadi.

Po Lepenici ima još da se seje konoplja, retko i lan. Domaćin, odnosno muškarci pooru zemljište za konoplju i poseju, a sve ostalo oko konoplje ili lana rade ženske: pleve, čupaju, kisele, vlače.

Zadruge koje su imale više imanja, osobito stoke, uzimale su i »najmenike«, po jednoga ili dva.

U nekadašnjoj velikoj zadruzi Tešića u Gojakovcu, kad bi nastala koševina, domaćin Pero bi zabranio oženjenim članovima da spavaju sa ženama, navodno radi toga da ne bi bili nemarni i umorni za posao, ali je prestao da to naređuje, videći da zabrana ne pomaže. U toj zadruzi svaki muškarac je imao po 2—3 odeli.

Ranije, bio je običaj da se u kući spremi žita ne samo koliko je potrebno za ishranu čeljadi (na jedno čeljade oko 300 kg) nego se spremala i izvesna količina za goste i slučajne namernike.

PODELA RADA U PORODICI

Od starine vlada oštra podela rada po polovima: muškarci su radili sve teže poslove na njivama i oko stoke i odlazili na pazar da kupuju i prodaju stoku, žito i sl. Pojedini odrasli muškarci su imali svaki svoj određen posao: npr. jedan i leti i zimi čuva ovce i stara se o njima, jedan se stara o volovima i leti ide s njima na planinu, neki idu na sezonski rad kao dunderi i kiridžije i privređuju gotov novac, a neki — u jačoj zadruzi i dvojica ili trojica — rade o zemlji. Slušao sam samo da je u ovom kraju bilo toga da su i žene išle u kiridžijanje (iz Gvoždana u susedstvu Lepenice jedna muslimanka je tako i stradala u putu, smrznula se).

Žene su se starale o poslovima u kući i neposredno oko kuće: spremale hranu, čistile, prale, radile u vrtu i, po potrebi, pomagale u poljskim poslovima. Mnoge žene su u slobodnom vremenu za svoj račun izrađivale i prodavale pri glavke. U ovom kraju nije običaj da se žene u kući sedmično ređaju: svaka radi stalno isti posao. Tako, npr., u jednoj kući sa četiri žene udovice jedna je bila maja (domaćica), druga je čuvala stoku, treća je radila poljske poslove, a četvrta je radila u polju do »planine«, a onda bi išla na »planinu« kao maja. »Mlada« u kući posluživala je oko sofre i poslednja sedala. Često bi ostala gladna; ako je svekrva dobra, ona bi joj posle dala da jede. Nekada je za muškarca bila sramota da donosi vodu, da kreči, da pere suđe, mete i riba po kući, pere rublje i sl. Danas to rade mnogi.

Ranije je bilo i u ovom kraju da su muškarci (katolici) pleli čarape, i to idući konjima u Sarajevo: dok ode i dok se vrati, u putu oplete par čarapa.

Stanje u tom pogledu se mnogo izmenilo. Pošto mnogi muškarci rade po industrijskim preduzećima u okolini ili su zaposleni u raznim službama, mnoge žene ne samo da obavljaju poljske poslove nego vode i domaćinstva. Muž radi izvan kuće i donosi svoju zaradu pa je predaje ženi, a ona se stara o nabavkama za kuću, odlazi na pazar da prodaje i kupuje, svršava poslove u nadležtvima i sl. Nije tako samo kod hrišćana nego i kod muslimana.

DECA U KUĆI

Opšte je da se više žele i cene muška deca. Razgovarao sam sa mlađim čovekom iz Boljkovića koji je imao nekoliko kćeri i jednog sina a govorio mi da ima samo jedinca: kćeri uopšte nije računao. Drugom prilikom, takođe kod kato-

lika, slušao sam reč »dijete« u značenju »sin«. (U jednoj srpskoj kući slušao sam reč »devojka« u značenju kćerka).

Opšta je pojava da se deca ne drže u nekoj strogosti, da su neposlušna prema starijim: »danas se ne boji niko (tj. deca) nikoga«. Ranije treba da je bilo drukčije: ako se deca igraju a nailazi otac s puta, i njegova i ostala deca beže govedima. Odrasli sinovi i kćeri su se stideli da pred roditeljima igraju i pevaju.

Kod muslimana se još drži običaj da odrastao sin ne puši pred ocem.

Dok su živeli u zajednicama (zadrugama), deca se nisu obraćala ocu i majci imenima od milja (»tata«, »ćako«, »mama«), nego su oca zvala imenom, a majku »nevjesta« (katolici).

Ranije, kad bi došao u kuću stariji čovek, mlađi su ustajali, prinosili sto i dr. Čim bi on počeo da savija cigaretu, mlađi bi tražili mašice i prinosili vatru. Danas već nema ništa od toga.

ŽENA U KUĆI

I u ovom kraju ranije su se supruzi stideli, izbegavali da jedno drugo zovu po imenu ili da pominju ime, nego su govorili jedno drugome: »ona«, »ti« i sl.

Karakteristično je za ovaj kraj da kod katolika muž svoju ženu zove »kršćanka«. Tako je zove kad kome govori o njoj, a tako je i doziva. Sada se taj naziv zamenjuje sa »domaćica«.

U kući i u selu malo ko da zove ženu njenim pravim imenom. Obično je zovu po mestu ili kraju odakle je (Poljka, Paleška, Planinka, Erka) ili po mužu (Mujinica, Petrovica, Jovičinca), pa i po rodu u koji je došla (Tubinuša; kod pravoslavnih). Tako je u sve tri grupe.

Ranije čovek nije hteo ni da sedne za sofru sa svojom ženom. Ni u crkvu nisu išli zajedno. Bila je velika sramota kod katolika da čovek dođe sa ženom u Lepenicu. Ako su oboje išli kuda, jedno je išlo ranije, napred. Jedino da bi išli zajedno kad su odlazili u posetu njegovoj ili njenoj »stećoj« familiji. Ni u kolo se nisu smeli da uhvate muž i žena jedno do drugog. Od pre nekoliko godina već se na to ne pazi, pa muž ide sa ženom; može se videti i da ju je uzeo ispod ruke.

POSEBNA LIČNA IMOVINA U PORODICI ILI ZADRUZI

Obično svaka žena ima svoju ličnu blagajnu, u koju ulaze prihodi od prodaje jaja, sira, masla, priglavaka, sabranih malina itd. Tim приходima ona podmiruje potrebe svoje lične i svoje dece u tekstilu, priprema kćerke za udaju i sl., ali od tog novca daće i mužu, kad zatreba, za kupovinu hrane, plaćanje poreza i sl.

Pored takve lične svojine, postoji i »osobina«: svojina u stoci i zemlji. Takve osobine bilo je u zajednici, ali je malo koja »kuća« primala osobinu, nego je obično vlasnik osobine davao svoju zemlju drugima »na prijesjem«, a stoku »pod ćesim«. Osobina je obično bila ono što žena nasledi od svog oca ili majke. Od novca, što bi ga mlada dobila o »poljevačini« na dan svadbe kupila bi se koja ovca i sl., i to bi bila takođe njena osobina. Ako u maloj porodici žena ima osobinu, onda je to njihovo, ali je i to za muža »s ukorom«, pošto žena kaže: »moje je«.

Ako otac podeli imanje za života deci, onda je i to »osobina«. U selu Potkraju ima jedna porodica (katolici) čiji je domaćin pijanac. Žena i deca vode težak život. Dok je on bio u zatvoru, žena dobila od brata junicu, podgojila je i sada (1958) ima dve krave koje su njezine i koje muž ne može da proda. Kćeri rade na nadnicu, beru i prodaju borovnice i sl. Taj novac ide poglavito njima za odevanje i sl., ali i u »kuću«.

ŽENSKO NASLEĐE

Bez obzira na propise pisanih ranijih i sadašnjih zakona, i danas je veoma raširen običaj u svim grupama da kćerka, odnosno sestra, kad se uda ili posle očeve smrti, svoj deo nasleđa obično poklanja braći — u celini ili jedan deo. Ako nema braće, kćerka nasleđuje sve.

ADOPCIJE

Vrlo je česta pojava da oni supruzi koji nemaju ni ženske dece uzmu koga »na sinovsko mjesto«. Uzima se lice iz svoje ili ženine rodbine u koje se ima poverenja da će poočima i pomajku pristojno izdržavati do smrti. U ugovoru se utvrdi šta je posinak sve dužan da radi i kad umru stari (za sahranu), kao i posle smrti. Posinak mora da gleda poočima kao pravog roditelja.

Retkost je adopcija na drugi način. Tako su, npr., braća Salko i Šaban Hasići u Duhrima »upisali na bratovo mjesto«, kao trećeg brata, Selima Saljevića. Selim je u toku prvog svetskog rata dospao ovamo kao izbeglica dečak i bio najpre »najmenik«.

Slično je adopciji uzimanje »na prepis«: starci sklope ugovor s nekim čovekom da ih on dohrani do smrti uz ugovorenu nagradu.

DEOBA ZADRUGE

Kad već dođe do deobe, onda se deoba izvodi uglavnom po običajima bilo da će se članovi zajednice podeliti sami, bez učešća i pomoći drugih, bilo da će zvati u pomoć ljude iskusne i vične tome poslu. Tako, npr., u Čalukovcu delile su se dve zajednice, pa »oni danom, a mi noćom«. Kod onih što su se delili danju deoba je trajala tri dana, jer su se teško sporazumevali, a deobu su izvodila tri ili četiri pozvana čoveka.

Domaćini, odnosno zajednice, koji predviđaju deobu, unapred je i pripremaju. Tako, npr., Ivan Marušić na Čalukovcu podigao je tri kuće i tri štale za svoja tri sina, kad se podele. On je umro 1958, a oni se nisu bili podelili ni do jeseni 1959.

Kad se pristupi deobi, kuća prva »puca«. Prvo se ona deli, ako već nisu pripremljene kuće. Podeliće i pregraditi odeljenja u kući dok ne sagrađe novu kuću, ako nema druge mogućnosti za smeštaj novih domaćinstava. Prilikom deobe kuće odmah se određuje ko će ostati na starom ognjištu. Obično na starom ognjištu ostaje najstariji brat, ili kako se nagode. Sa tavana se skida sve, i to se sve takođe podeli: poljoprivredni alat, sanduci, druge alatke itd. Tada se podeli i štala.

Posle se dele milcevi, u što spada i gumno, zatim »živo blago« (stoka), pa posle zemlja i, najzad, novac (i to gotovina i dugovi).

Ako prilikom deobe ne mogu da podele milac, on će ostati zajednički, pa će zajednička svojina biti i voćke na njemu koje su tada postojale, kao i one koje se zasade posle deobe. Milac je u tom slučaju »zajednica«, a »kuća na zajednici«: »kad si napravio pet šljemena — u ovom slučaju zgrada — na zajednici, možeš i šesto« (Draževići). Tako isto ostaje i zajednički put do kuća. Npr. u Draževićima je sedam kuća Koprivica — nekada je bila samo jedna — na zajedničkom milcu. Tako isto može i poneka pokretna stvar da ostane zajednička: plug, zubača, kantar.

Prilikom deobe dešavalo se da zemlja pripadne jednome, a voćke drugome. Tako, npr., u Gornjem Žezalovu Bajro Kečo ima krušku na zemlji Ibri Keče: kad su delili očevinu, ta kruška dopala Bajri da bi obojica imali podjednako.

Do 1956. na zemlji Vejsila Keče imao je Alija Kečo pet krušaka, takođe po deobi. Jahići u Ivici su se davno podelili, a jedna bašča (voćnjak) sa kruškama i šljivama je ostala zajednička, i u njoj sada ima oko 30 »hisetara« (suvlasnika). Ako »bašča« rodi, onda odu te oberu i dele.

S tim u vezi treba pomenuti da se dešavalo i to da se proda zemlja, ali ne i voće na njoj. Toga više nema.

Tako isto mnogo je »redarskih« ili »redovničkih mlina« na potocima. Kad se deli zadruga koja je imala svoj mlin, mlin onda obično ostaje zajednička svojina u kojoj svaki »redar« ili »pajnik« (paj = udeo) ima onoliki udeo koliki i u zemlji. Pod Solakovićima je, npr., redovnički mlin Bašića sa četiri kamena. Redovnici su 14 domaćina. Bila su tri brata u zajednici, i u mlinu su tri trećine. Danas jedna trećina pripada Mehi Bašiću. Drugu trećinu dele: Adem, Uzeir, Osman, Hamid, Arif, Emin, Šaćir, Ramiz i Muhamed, a treću dele: Mujo, Sulejman, Ismet, Hasim, Hamdo. Meho ima svoj kamen. Druga trećina ima dva kamena, od kojih jedan pripada Hamidu i njegovoj braći, a drugi Ademu i njegovoj braći. Četvrti kamen dele Mujo i ostali. Vlasnici prve i druge trećine melju i na ujam, ali svaki od redovnika može da samelje sebi kad mu treba.

Dok se nepokretni i pokretni inventar deli na delove (»pajeve«) po braći, odnosno po generacijama i unutar generacije, na jednake delove, drukčije se postupa prilikom deobe namirnica (»nafake«). Kukuruz, ječam i pšenica se dele po čeljadi, a zob, grah, krompir, luk, mast i sir po braći. »To je smok, nije rana« (objasnio mi je jedan Srbin). Ako se zadruga deli pre setve, semena se dele po zemlji, odnosno po braći, a ostalo žito i hrana po čeljadi. Prilikom deobe isti deo pripada i malom detetu, pa i nerođenom (ako je neka žena u drugom stanju); kod Srba nosećoj ženi pripada od hrane koliko joj može stati u krilo. Ako je neko iz kuće pre deobe umro i još mu nije postavljen spomenik i izdana sva podušja, trošak za to izdvojiće se iz zajedničkog imanja i dati onome ko na sebe uzme da izvrši te dužnosti. Daje se u novcu ili u stoci.

Otkano sukno i platno i vuna takođe se delilo po čeljadi. Gotovi haljeci se nisu delili: ostajali su onome ko ih je nosio.

Ako se deoba vrši za života roditelja, obično i roditelji uzimaju deo i opredeljuju se da žive kod jednog od sinova. Posle njihove smrti taj deo imanja obično će pripasti onome ko je roditelja izdržavao do smrti i sahranio.

Ako je živ samo jedan roditelj, iz zajedničkog se izdvoji goveće ili nekoliko ovaca, ili jedna njiva »za ukop« (npr. bila tri brata, pa su dva umrla. Treći se deli sa bratićima. Za njega se vadi »ukop«). To što se izdvoji za ukop oca ili matere daje se onome sa kime će roditelj da ostane. Ili se dogovore da će se sinovi zajednički starati o izdržavanju roditelja, sahrani i podušjima.

Slično se vadi i »ženidba« ili »na udaju«. Npr., pre deobe u jednog brata su se oženila dva sina, a u drugog nisu a stasali su. Onda se izvadi »ženidba« za njih dvojicu po dogovoru i po proceni ljudi koji vrše deobu. Tako isto i za kćeri.

ROD

TERMINI I KARAKTERISTIKE

Zajednička je pojava u svim grupama u Lepenici da svi potomci jednog pretka po muškoj lozi čine rod, i da je rod egzogamna grupa. Obično se smatra da jedan rod traje devet kolena i da se dotle njegovi članovi ne mogu među sobom da uzimaju. Treba podvući da takva shvatanja o rodu vladaju i kod lepeničkih muslimana.

Za ono što u nauci zovemo rodnom narodni su nazivi u Lepenici drukčiji, i ima ih više. Najviše se čuje kod katolika i muslimana »polazica« ili »polozica«. Svi govore i »familija«; »familija« je dokle se zna zajedničko poreklo. Vrlo često se u tom značenju čuje kod katolika reč »pleme«. Imao sam prilike da kod musli-

mana čujem u tom značenju i reč »lagaf« (od arapskog laqab, prezime). Može se čuti i reč »rod« u tom značenju, ali ta reč ima obično šire značenje pa obuhvata sve srodnike zajedno — agnate i kognate — a može da znači, i najčešće se i čuje, u odnosu na sve članove roda iz kog je neka žena. Tako žene (udate) imaju svoj »dom« (u koji su udate) i svoj »rod« (roditeljska kuća). Tako je kod svih.

Velika većina današnjih rodova u Lepenici vodi poreklo iz drugih krajeva i mnogi imaju svojih ogranaka i izvan Lepenice u oblasti ili kraju iz kog su poreklom, u krajevima u kojima su ranije boravili i delili se pa pojedini ogranci zaostajali, i u krajevima u koje su se pojedini ogranci iseljavali. U prvo vreme posle predvajanja između pojedinih ogranaka održavaju se veze i oni se, u zgodnim prilikama, pomažu. Bilo je toga da su takvi rođaci dolazili iz Hercegovine i posećivali svoje rođake u Lepenici, pa se o takvim posetama i slučajnim susretima priča decenijama. Sasvim je obična stvar da se članovi ogranaka istog roda koji su u raznim selima u Lepenici ili u bližoj okolini međusobno posećuju, »nose čast«, osobito o opštim seoskim svečanostima. Ili ako je kuća na putu, svratiće se kod rođaka kad se prolazi pored njega idući na pazar ili s pazara i sl.

Članovi jednog roda ako su u blizini pomažu se među sobom mobama, pozajmicama i sl., što doprinosi održavanju svesti o rodovskom jedinstvu i održavanju rodovske solidarnosti. Kod Srba tome doprinosi najviše slava (služba). Kod svih rod nosi isto prezime. Ali, pojedini ogranci mogu dobiti posebna prezimena i vremenom postati samostalni rodovi. Kad se govori o rodovskom poreklu žena, onda se uzima prezime njihova roda sa dodatkom -uša, npr. Kapetanuša, tj. od roda Kapetanovića (katolici).

Mnogi pojedinci dobili su nadimke. Nadimci mogu da se prenose i na potomke, pa su tako nastala i neka prezimena, npr. Abab, i rodovski nadimci, npr. Štekinci za Konše, Krate za Laštre, itd.

U selu su kuće svih koji pripadaju istom rodu obično na okupu. Najviše se, pak, rodovska celina oseća na groblju: u pravoslavnim i katoličkim grobljima pojedini rodovi imaju svoje posebne parcele. Pojedini rodovi, npr. Grbavci (katolici) u Ljetoviku, su imali svoja posebna rodovska groblja. Pošto se ne vodi mnogo računa o precima, kod muslimana nije tako izražen običaj da rodovi imaju parcele u groblju, ali neki rodovi imaju svoja posebna groblja: Sajnice u Mokrinama, Mulagići takođe u Mokrinama, Bašići u Bukovici.

Samo muški potomci ostaju u rodu i oni ga produžavaju. Ženske će udajom otići. Značajno je da samo kod pravoslavnih postoji reč »odiva«, a nema je kod katolika i muslimana. Odiva je ženska koja je udajom otišla u drugu kuću i drugi rod: ona će reći da je odiva od tih i tih, a oni će o njoj govoriti kao o svojoj odivi.

Kao i rod, tako i termin »rođaci« obično ima vrlo široko značenje. Rođaci su uopšte svi koji su povezani srodstvom po poreklu, pa bilo s muške ili ženske strane i bez obzira na stepen. Rođaci su među sobom, po tome, i deca dvojice braće ili sestara, kao i deca jednog brata i jedne sestre, te i svi članovi iste generacije daljih potomaka, pri čemu braća predstavljaju »prvo koljeno«, njihova deca su »drugo koljeno«, njihovi unuci »treće koljeno«, itd. Međutim, u običaju je više da se deca braće i sestara među sobom zovu terminima koji bliže određuju njihov srodnički odnos: daidžić, amidžić, tetić (a srodstvo između članova prve i druge generacije, u svim grupama: bratić, bratična, sestrična, sestrić); amidža, daidža, tetka. Ređe se čuju nazivi »ujak« — »ujko« i »stric« (katolici), a češće »stričević« i »stričevka« — »stričevićka« i kad se inače u govoru upotrebljava reč »amidža«. Govori se »amidžin(i)ca« ili »strina« i »daidžin(i)ca«. U ovom kraju uopšte je nepoznat termin »nećak«.

Na ovom mestu mogu napomenuti da ujak (daidža) nema neku osobitu ulogu kod muslimana. Kod hrišćana ujak (daidža) se javlja u naročitoj ulozi prilikom ženidbe svog sestrića, osobito ako je imućniji i ugledniji čovek. Kod Srba se daidža pita u toj prilici za savet. Kod Hrvata on će biti kum ili stari svat u svatovima.

Izgleda da se naziv *ujak*, bar kod Srba, upotrebljava i veoma široko: od jednog Tanasića u Donjim Kovačima čuo sam, u razgovoru, da je njemu daidža svaki od Stanišića iz tog sela: »Samo je li Stanišić, meni su daidže«.

Roditelji i deca, pa još i članovi druge generacije, su najbliži rod, koji se bliže određuje na sledeće načine: »to je blizna familija naša« (muslimani), »bolja familija« (katolici), »steća familija« (pravoslavni). Ti koji su »bolja familija« odlaze jedni drugima u goste, ako su u raznim selima, osobito kad je molitva (misa) kod njih na groblju i sl. Oni dalji su »izvanjski rođaci«, ili, jednostavno, »rođaci« i »rodice« (koji bi se kod katolika po crkvenom bračnom pravu mogli već uzimati). Oni među sobom »rođaju se«, »rođacima se zovu«. Razlikuju se rođaci »sa mušku stranu« i »sa žensku stranu« (pravoslavni) ili »s materinu stranu«.

Od muslimana sam slušao da pravoslavni (Srbi) najviše polažu na srodstvo i da smatraju i »priju« rodom.

Kad se ističe pravo bliže srodstvo, obično se onda uz odnosni termin dodaje i zamenica »isti-ista«, npr. »mog oca amidžična ista (tj. sestra od strica, prva rođaka) rodila je njega« (kat.); »njihovu istu rodicu uzo« (prav.); »(oni su) od dva brata djeca, isti rođaci« (prav.). Ređe se čuje mesto toga »rođeni«, npr. »moja mati i Đuline žene mati dvije rođene amidžične« (kat.).

SRODNIČKI NAZIVI

Nije ovo prilika da se iznose svi nazivi za srodničke odnose, ali neke treba, ipak, pomenuti, jer predstavljaju lokalne ili regionalne osobitosti.

Neki termini su naši, opštenarodni i isti u sve tri grupe, kao npr., sem već pominjanih: *mati*, *otac*, *ded* (u oblicima: *djed-đed* kod pravoslavnih, *djed-did* kod katolika, *dedo* kod muslimana i katolika), *brat*, *sestra*, *tetka*, *zet*, *šura* (kod muslimana u upotrebi i naziv »*kain*«) i dr. Hrišćani zovu oca obično »*ćaća*«, a muslimani »*babo*«.

Dedova braća su takođe »*djedovi*«, a tako isto su »*babe*« i *babine* sestre (kat.). »*Baba*« je odnosnom detetu i žena koja mu je vezala pupak, i ono je posle tako zove.

Dalji preci od deda su: »*pradedo*« (musl. i kat.), »*pradjed*« (kat. i prav.), »*pranded*« (prav.) i »*prababa*«, te »*šukundjed*« (prav. i kat.) odnosno »*šukundedo*« (musl. i kat.) ili »*šukunded*« (prav.).

Jednom prilikom, samo kod Srba, čuo sam da je *pradedov* otac »*pranded*«, a tek *pradedov* ded je »*šukunded*«. Analogno tim terminima su i termini *unuče*, *praunuče* i »*sukunče*« (prav.).

Poznat je naziv »*maćeha*«, ali se o *maćehi* obično govori kao o »*tetki*«, a *pastorci* joj se redovno obraćaju tako.

Dve žene jednoga muža — čega je bilo kod muslimana — među sobom su »*inoće*«. Ako se neko ženio posle smrti svoje prve žene, i njegova umrla i živa žena su među sobom »*inoće*« (kat.).

Stupanjem u brak javljaju se novi srodnički i »*prijateljski*« odnosi između muža i srodnika ženinih, na jednoj, i između žene i muževih srodnika, na drugoj strani, kao i za potomstvo. Jednome potomku su rod i očevi i majčini preci. Na primer: U selu Borni su Vinko i Pero Grgići od dva brata deca. Perina majka je od Markovića u Borni i njemu su stoga Markovići »*familija*«, a Vinkova sestra je udata za jednog Markovića i oni njemu nisu »*familija*«. Terminologija za te odnose u Lepenici je takođe veoma obilata i u ponečem i osobita.

Dva čoveka koji su se oženili sestrama postali su »*badžanaci*« (»*badžanak*«, kod svih), hipokoristično: »*badžo*« i »*badže*«. Dve žene koje se udaju za dva brata među sobom su, kao i drugde, *jetrve*.

»*Zet*« je kćerkin muž njenim roditeljima, pa i njenoj braći. Ali, sestri je muž njene sestre »*svak*«.

Retko se može čuti u Lepenici termin »snaha«. Obično se govori »nevjesta« — »neva«, pa tako piše i matičar. Nevesta je ne samo žena sina ili brata nego i žena daljeg muškog srodnika, npr. »nevjesta — za mojim sestrićem«.

Kad se devojka uda, njoj su muževi roditelji »svekar« i »svekrva«, muževe sestre su »zaove«, a muževa braća su »djeveri« (»deveri«). Ti termini se i proširuju, pa su muževi rođaci »izvanji deverovi«.

U Lepenici se dobro zna i za »prasvekra« (svekrov otac) i »prasvekrvu« ili »pransvekrvu« (svekrova mati), kao i, analogno, za »natpunca« i »natpunicu« (majka punice); katolici i muslimani kažu »prapunica« ili »prepunica«.

Ženine sestre su mužu »svasti« (opšte), a njene rodice su »izvanje svasti« (kod Srba). Ženina braća su »šure«. Šurina žena je »šurnjakuša« (opšte); kod Srba je još običnije »mlada punica« (ali se čuje i kod ostalih), ili, skraćeno, samo »punica«. Dok se stara punica računa kao i mati, tj. toliko se poštuje, mlada punica je kao i svaka druga žena i na nju »može se i jabuka baciti«. Vrlo su česte erotske aluzije u odnosu na šurinu ženu.

Roditelji jednog bračnog para među sobom su »prijatelji« (hipokoristično: »prikan«), odnosno »prije«, ali se ti termini onda proširuju i primenjuju na sve članove tih dveju kuća, odnosno rodova, za čiji odnos nema naročitog termina. Evo nekoliko primera: »prijatelj: od moje nevjestice (tj. snahe) amidžić«, »prijatelj: njegova sestra za od moga brata sina«, »prijatelj mi: moja sestra za njegovim unukom«.

OBLICI VEŠTAČKOG SRODSTVA

KUMSTVO

Kumstvo je u Lepenici ustanova poznata u svim grupama, pa i kod muslimana. Ukoliko kumstvo, kao šišano kumstvo, ima interkonfesionalni značaj, ono je jednako u svim grupama; inače, kumstvo se znatno razlikuje među samim hrišćanskim grupama.

Među katolicima u Lepenici na svakom koraku se čuje da se jedan drugom obraćaju sa »kume«. Zaista su mnogo među sobom povezani vezama kumstva, ali te veze nemaju nikakav naročiti značaj, pošto se kumstvo ne smatra nikakvim naročitim srodstvom i ne predstavlja bračnu smetnju. Doduše, slušao sam da se kumovska deca ne bi mogla uzeti i venčati, a kum može da ima odnos sa kumom. Drugom prilikom, opet, slušao sam da bi kumovska deca mogla da se uzimaju, ali da se to ne praktikuje, jer se smatra kao da su rodbina. »Nije pohvaljeno« ženiti se iz kumovske kuće, ali toga ima. Kum i dever nisu kod katolika nikakva familija.

Tri su vrste kumstva među samim katolicima: kršteno, krizmeno i venčano. Najviše se drži do krštenog, pa krizmenog kumstva. Običaj je da se za svako dete za krštenje uzima drugi kum ili, već prema polu deteta, kuma. To čine radi toga da bi imali više prijatelja. A kad neko nekome krsti dete, otada su i svi njihovi ukućani među sobom kumovi. Bude toga da kum s krštenja, ako doživi, bude kum i na venčanju svog kumčeta, ali se obično i za krizmu i za venčanje uzimaju drugi kumovi. Za krizmu se uzima kum ili kuma prema polu deteta. Otuda tako mnogo kumovskih veza. Pa ako se zna da je neko davno kumovao nekome, i njihovi potomci se zovu kumovima, iako više ne kumuju jedan drugome.

Ranije je, kažu, kumstvo bilo drukčije: bile velike »besposlice«, tj. troškovi, jer je kum trebalo da donese dar. Sada se govori: »Ako ćemo se kumit, nećemo se gulit«, tj. misli se da ne nose darove, da se materijalno ne opterećuju.

U takvoj sredini i poslovice: »Umrlo kumče, umrlo (ili: rastrže se) i kumstvo« ima svoj puni smisao.

Drukčije je kod pravoslavniha. Pre svega, kum se mnogo poštuje, i stoga se nerado uzima kum iz blizine, da ne bi bilo prilike da se jedan drugom zamere. Kumstvo nije na ličnosti, nego na kući i, kad treba da se ide na kumovanje, otići

će iz kuće da tu dužnost obavi onaj ko može. Svu decu u jednoj porodici krstiče isti kum, odnosno članovi iste kuće, i oni će i venčavati, pa dalje krštavati, jer kumstvo ne treba da se menja, treba da bude trajno. Tako Tešanovićima u Draževićima od davnine kumuju Banduke iz Drozgomatve, a Tešanovići od davnine Avlijašima u Rakovici. Stanišići u Donjim Kovačima vode poreklo od braće Staniše II, Riste, Stevana i Alekse. Stanišinom potomstvu kumuju Đukići iz Đukića, i to je od davnine; Aleksinom potomstvu kumuju Poljčići iz Draževića, Ristinom Kešelji iz Draževića i Stevanovom Tanasići iz Donjih Kovača. Stanišići kumuju tim rodovima. To je »ponovljeno kumstvo« ili »povezano kumstvo«, ili »prepletano kumstvo«. Ako jedna strana produži da kumuje drugoj, pošto ova prestane da kumuje njoj, onda to više nije prepletano kumstvo.

Kum se ne menja bez nevolje. Ako neko hoće da promeni kuma, traži od njega odobrenje i moli da mu oprost. Ako on ne dopusti, ne uzima drugog. Tako je bilo ranije. Sada se toga već ne drže tako strogo, i pojedinci uzimaju novog kuma po svojoj volji.

Mogli bi se uzimati koji su među sobom kumovi u drugom kolenu, ali se to izbegava. Ako su dvojica braće pa jedan kumuje, drugi bi mogao »prijateljivati« (tj. sa njegovom decom bi se moglo stupiti u brak), ali se i to izbegava.

U svatovima, kako kod katolika tako i kod pravoslavnih, kumu se ukazuje najveće poštovanje, on se smatra »najstarijim«, mada svatovi imaju svog starešinu, starog svata.

Kod muslimana je običaj da se detetu pošto navrší godinu dana svečano šiša kosa prvi put. Izabraće i pozvati neku devojkicu da to izvrši. Ona će dete darivati platnom ili novcem, i ona mu je otada kuma. Takvog šišanog kumstva ima i kod hrišćana, a obred se vrši naskoro posle krštenja deteta.

Ako je nekome od muslimana dete bolešljivo, zovuće nekog dobrog prijatelja katolika ili pravoslavnog da dete »šiša«. Tako postaju kumovi. Do takvog kumstva dolazi i iz običnog prijateljstva, ili iz zahvalnosti za neko dobročinstvo, pa da se prijateljstvo utvrdi. Jedino što je kod katolika, uticajem crkve, retkost da pozivaju sebi takve kumove, ali kumuju na taj način i muslimanima i pravoslavnima. Tako je žena Ante Markovića (kat.) 1952. šišala kosu Gordani, kćerci Nede Tešića (prav.) u istom selu; i njihovi očevi su još držali to kumstvo. Pok. Stjepan Bilić (kat.) iz Azapovića kumovao je Muji Husejinoviću (musl.) u Tulici, za vreme stare Jugoslavije, i otada su se pazili i »slazili« (posećivali), pa i danas tako žive njihova deca. Alija Husejinović iz Tulice kumovao je 1957. sinu Manojla Prljete u Drozgomatvi, po Manojlovu pozivu. Alija je posle nekog vremena trebalo da odnese neki dar kumčetu (nešto od odela), bombona drugoj deci u kući, kafe kumi i dr. Posle toga trebalo je Manojlo da dođe Aliji s darovima (zapisano 11. VIII 1957, neposredno posle šišanja, a pre nošenja darova). Marko Katava (kat.) iz Azapovića pomogao je 1942. da se oslobodi iz zatvora Gojko Kešelj (prav.), takođe iz Azapovića. Majka i žena Gojkova »zakumile« tada Marka, pa je u toku iste godine Gojkova sestra Zagorka »šišala« Markovu kćerku, i otada te dve kuće »kumuju«.

POBRATIMSTVO

Pobratimstvo je nekada bilo veoma često. Kod dedova današnje generacije starijih Hrvata bila su česta pobratimstva u nevolji: spasao neko nekoga iz bujice i sl.

Bivalo je, pa ima i danas, »na snu braće«, koji se smatraju kao braća, jedino što ne dele imetak. Takva pobratimstva imaju obično interkonfesionalni karakter. Tako je Rosa Tešić (prav.) »pobratila« Čamila Bašića iz Solakovića, i to tri puta. Pero Komšić (kat.) iz Pareževića usnio, još pre 1918, da je došla zmija da ga ujede. U isto vreme žena Salke Drinjaka u Višnjici sanjala kako je on brani od zmije, pa posle došla Perinoj kući sa darovima za njega i svu čeljad (bilo ih 12). I danas se njihova deca paze među sobom.

ŠRODSTVO PO MLEKU

U svim grupama u Lepenici postoji i srodstvo po mleku, koje je nekada bilo i više rasprostranjeno i na većoj ceni nego danas.

Kod muslimana žena koja zadoji dete druge žene postaje tom detetu b a b a ili p o m a j k a. Takvo dvoje dece smatraju se kao da su braća ili sestre, odnosno brat i sestra. Ako su raznog pola, ne mogu se uzeti kad odrastu. Ako bi posle ona imala dece, ni njihova deca se ne bi mogla uzimati. Kod katolika (Hrvata), kad se rodi dete, zadoji ga neka žena iz blizine koja ima dete; ona postaje p o m a j k a. U staro doba bilo je da su se takva deca smatrala među sobom kao pobratimi. Ako su raznog pola, ne bi se mogla uzimati. Nekada su se držali toga, i starci smatraju da bi tako trebalo da bude i sada. Ponegde, npr. u Homolju i Čalukovcu, toga se unekoliko drže i sada. Ali, to već iščezava, i muška omladina to ismejava: momak kad se nađe u ašikovanju sa devojkom sa kojom je sisao isto mleko, govori joj kako: »svi mi kusamo jedne krave mlijeko, pa nismo braća«. Kod pravoslavnih (Srba), deca koja doje istu ženu su j e d n o d o j č a d i kao p o l u b r a ć a, odnosno p o l u b r a t i p o l u s e s t r a, a žena koja ih je dojila p o m a j k a (polumajka). Saopštenja o tome da li mogu stupiti u brak p o l u b r a t i p o l u s e s t r a (po mleku) bila su različita; u Gojakovcu mi je rečeno da ne mogu, a u Azapovićima da mogu, ako inače nisu rod po krvi.

Osobit je primer srodstva po mleku za koji sam saznao u selu Rotilju. Mevla Topalović (muslimanka) i Luca Vrljičak (katolikinja) dobre su prijateljice. Mevlino odraslo dete zove Lucu pomajkom. Nije se radilo o prvom dojenju; jednom Mevla otišla poslom izvan sela, pa je Luca dojila njeno dete.

